

MAHTUMKULU'NUN DİLİNDE KUŞ ADLARI*

Osman YILDIZ**

Geliş Tarihi: Ekim, 2017

Kabul Tarihi: Aralık, 2017

Öz

Türkmen yazı dilinin kurucusu Mahtumkulu, sadece Türkmenlerin değil; Oğuzlar başta olmak üzere bütün Türk dünyasının en önemli edebî şahsiyetlerinden birisidir. Mahtumkulu'nun manzumeleri, şairin ifade kudretini yansıtır çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu büyük leksikal hazinede kuş adlarının da özel bir yeri vardır. *Mahtumkulu Divanı* incelendiğinde görülecektir ki, şiirlerde sembollerin ve mecazların aktarılmasını sağlamak için pek çok kuş adına yer verilir. Bu anlatım tarzı; şairin meramını ifade ederken deyim aktarmalarından bir hayli yararlandığını göstermesi bakımından son derece ilgi çekicidir.

Bu yazıda *Mahtumkulu Divanı*'ndaki kuş adları ele alındı. Eserin taranması suretiyle tespit edilen kuş adları, kökenleri ve anlamları bakımından incelendi. Türkçe kökenli olan kuş adlarının kuruluş sistematiği belirlenmeye çalışıldı; tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları üzerinde duruldu. Şairin kökeni dolayısıyla burada öncelik Türkmen Türkçesine verildi. Mahtumkulu'nun dilindeki kuş adlarının bugünkü Türkmen Türkçesinde yaşayıp yaşamadığı araştırıldı. Bu amaçla, belli başlı Türkmen Türkçesi sözlüklerine başvuruldu. Söz konusu sözlüklerde mevcut olan kuş adları için verilen bilgiler, aynen alıntılandı. Nihayetinde *Mahtumkulu*'nun dilindeki kuş adlarının hangi ağırlıkta olduğunu belirleyebilmek maksadıyla bu adların şairin şiirlerindeki sayıları ve kullanım sıklıkları, tabloda gösterildi.

Anahtar Sözcükler: Mahtumkulu, Türkmen Türkçesi, kuş adları, ad bilimi.

BIRD NAMES IN MAHTUMKULU'S LANGUAGE

Abstract

Mahtumkulu, the founder of Turkmen written language, is one of the most important literary names of the whole Turkish world, chiefly the Oghuz, not only the Turkmen. His poems reflect his power of style with their rich vocabulary. Bird names have a special place in this large vocabulary. In Mahtumkulu's divan, many bird names are included to provide representation of symbols and metaphors. This style shows that the poet frequently makes use of idiom transfers in his narration.

In this article, the bird names in the *Mahtumkulu*'s divan are examined one by one. Bird names found by detailed scanning of the Divan are analysed by its etymology and its meaning in the book. We tried to determine the foundation structure of words with Turkish origin, and to focus on their use

* Bu yazı, 22-26 Mayıs 2017 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen "8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı"nda sunulan aynı adlı bildirinin gözden geçirilerek makaleye dönüştürülmüş biçimidir.

** Prof. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmanyildiz@sdu.edu.tr.

in the modern Turkish dialects. Here, we tried to give priority to the Turkmen Turkish due the racial origin of Mahtumkulu. Besides, we tried to determine whether the bird names used by Mahtumkulu live in the modern Turkmen Turkish. For this purpose, we applied to some main and established Turkmen Turkish dictionaries. We identically quoted information for the birds found in these dictionaries. Finally, in order to determine the importance and the place of the bird names in Mahtumkulu's narration, the number and frequency of the names in the poems is shown in a schedule.

Keywords: Mahtumkulu, Turkmen Turkish, bird names, onomastic.

0. Giriş

Türkmen halkının “âlimi”, “akıldarı” ve “halifesi” olarak kabul edilen Mahtumkulu Firâkî, 18. yüzyılda yaşamıştır. Mahtumkulu'ndan önceki Türkmen şairleri hem dil hem de üslup bakımından klasik Çağatay edebiyatının tesirinde kalmışlardır. Bu tesir, Mahtumkulu'nda da görülmekle birlikte o şairlerini daha ziyade Türkmen diliyle ve Türkmenlerin anlayıp benimseyeceği bir tarzda yazmıştır. Bu münasebetle Mahtumkulu, Türkmen Türkçesi yazı dilinin kurucusu ve klasik Türkmen edebiyatının en büyük şairi sayılmaktadır (Kara, 1998: 132). Mahtumkulu'nun şiirlerinde tematik olarak başta Türkmen birliği olmak üzere, millî, dinî ve evrensel değerler didaktik bir tarzda dile getirilmiştir (Cankurt, 2013: 911-951).

Mahtumkulu, şiirlerini çok zengin bir kelime kadrosu, deyim, atasözü ve özlü sözlerle terennüm etmiştir. Şairin dilinde insandan tabiata, tabiattan insana deyim aktarmaları çok önemli bir yer tutar. Bunda eski Türkmen toplumunun tabiat ile iç içe bir hayat sürmesinin büyük etkisi vardır. O, deyim aktarmalarını genellikle hayvanlar üzerinden yapmıştır; dolayısıyla şiirlerinde hayvanlardan, özellikle de kuşlardan bolca söz etmiş ve çeşitli kuş adlarını kullanmıştır.

Sözvarlığının değişik kesitleri, kültürün değişik yönlerini tanıtıcı niteliktedir. Sözvarlığındaki kimi kelimeler, incelenen dilin, söz konusu döneminin coğrafyasını da tanıtabileceği olabilir. Örneğin bitki ve hayvan adlarından yola çıkılarak bitki varlığı ve hayvan varlığı üzerine bilgi edinmek mümkündür. Bu türden adlar, eserin yazıldığı tarihte yaşanan coğrafyanın izlerini taşıdığı gibi daha önceki dönemlerdeki coğrafyaların izlerini de taşıyabilir. Aynı bilgiler yaşam biçimleri bakımından da bilgi verici olabilir (Abik, 2009: 1).

Türk kültür tarihinde kuşların çok önemli bir yeri vardır. “Kuşlar, eski çağlardan itibaren çeşitli değerlerin olumlu veya olumsuz sembolleri haline gelmiş, kültürde de kendilerine yüklenen anlam doğrultusunda kullanılmışlardır” (Özatalay, 2017: 293). Türk mitolojisinde, destanlarında, masallarında, klasik ve modern edebiyatında kuşlar etrafında bir kültürel birikim oluşmuştur. Birçok Türk atasözünde “baykuş, bülbül, şahin, kartal, leylek vb.” kuş adı, çeşitli şekillerde yer almıştır (bk. Naskali ve Şeker, 2017).

Bugüne kadar Mahtumkulu'nun şiirleri pek çok kişi tarafından yayımlanmıştır (Kutlu, 2017: 28-38). Biz bu çalışmada bunlardan en son yayın olması hasebiyle, “A. Aşirov, *Mahtumkulu Fırakı Latin Harfleriyle*, (Türkçe metne ve Türkçe yazıya hazırlayan: B. Sarıyev), Ankara-Aşkabat, 2014” adlı eseri esas aldık ve burada bahse konu olan kuş adlarını bu eserden tarayarak tespit ettik.

Genel ad olan “kuş” ile “anka, humay, hüthüt vb.” efsanevi ve dinî nitelikli kuş adlarını saymazsak, *Mahtumkulu Divanı*'nda 37 kuş adı geçmektedir. Tespit edilen bu kuş adları, açıklamaları ile birlikte şöyledir:

1. Ala garga: Saksığan

Azmun, kelimeyi “ālağarğa” şeklinde okumuş ve “saksığan” olarak açıklamıştır (1978: 870). Sıfat tamlaması kuruluşundaki kelime, Türkmen Türkçesi sözlüklerinde madde başı olarak bulunmamaktadır; ancak “garga” maddesi izah edilirken “ala garga” kelimesi de örnekler arasında verilmektedir. Örneğin Hamzayev'in sözlüğünde “garga” kelimesi için şöyle denmektedir:

1. *zool.* yalpyldawuk gara elekli, gagyldap seslenyän **we ala, gara reňkde bolan uly guş**. *Yyl aşan tohumyň yarysny gargalar çöpledi* (B. Kerbabayew, *Aygytly Ädim*). *Garga garganyň gözüni çokmaz* (nakyl). *Garga müň gagyrsa-da yaz çykmaz, gaz bi gagyrsa-yaz* (nakyl). 2. *göç.m.* mekir, hilegär. *Ay, ol gargadyr, seniň duzagyňa düşmez. Eziz gargadyr* (B. Kerbabayew, *Aygytly Ädim*). (HTDS: 449).

“Ala garga” kelimesi, Ölçünlü Türkiye Türkçesinde “ala karga” ses yapısıyla ve “saksığan” anlamıyla kullanılmaktadır (Tü.S: 82).

2. Algır: Akdoğan, sungurdan daha küçük bir yırtıcı kuş, atmaca

{-GXr} eylemden ad yapma ekiyle kurulmuş olan türemiş bir kelimedir (Biray, 1999: 183).

Tkm. *algır*: “1. *zool.* Çünkü, dymagy yiti, gözleri ullakan çalymytk mele reňkli, yyrtyjyguş. *Wepanyň gürrüňine görä, olar kemerlerden algyr guşlaryň höwürtgesini gözläp yörkäterbu agryn çykalga tapylypdyr* (A. Gowşudow, *Mähri-Wepa*). 2. Gowy alyan, alagan. *Olaryň çaga guşy algyr bolup çykdy*. 3. *göz. m.* Edermen, gayratly, batyr.” (HTDS: 41).

MD'de 8 yerde (B30/74, Ç8/123, D12/136, G2/182, G80/247, K23/325, N2/362, S20/443) geçen kelime, bu yerlerde genellikle “yırtıcı” anlamıyla sıfat görevinde kullanılmıştır.

3. Bahrı-baz < Ar. bahrī + Far. bāz: Bir çeşit yırtıcı kuş

Ar. bahrī “denize âit, denize mensup, denizle ilgili” (OTAL: 66) ve Far. bāz “doğan [kuş], şehbaz, şâhin” (OTAL: 74) kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Azmun, kelimeyi “bahrıbāz” şeklinde okumuş ve “bir çeşit yırtıcı kuş” diye açıklamıştır (1978: 874). Tkm. *bahrı-baz*: “[bahry-va:z], at, k.d., ser. **Bahry-laçyn. Algyr şuñkar laçynym, ütelgi bahry-bazym, Ýatsam, sen-sen owhalym, tursam, golumda sazym** (Mollanepes).” (TDS I: 101).

4. Balaman: Çakır doğan, üsküflü doğan

Orta Türkçe Dönemi metinlerinden itibaren “balaban” şekliyle görülen kelime, Räsänen’e göre Farsçadan alıntı, Gülensoy’a göre ise “*bala+man” kuruluşunda Türkçe kökenli bir kelime olmalıdır (Karahana, 2013: 1842; KBS: 107).

“balaban (balaman)” kelimesi, Aşırov tarafından “Garçığay, av avlayan bir kuş türü, algır, elguş” (MD: 408); bazı kaynaklarda ise “kartal, şahin, av kuşu; bir cins av kuşu, şahin; atmaca; çakır doğan, üsküflü doğan” (Karahana, 2013: 1842; KBS: 107; KTS: 23; TS: 387) şekillerinde açıklanmıştır.

Türkmen Türkçesinde yaşamayan bu kelime, bazı çağdaş Türk lehçelerinde şu şekildedir: Trk. *balaban*, Kzk. *balapan*, Kum. *balaban*, Kırg. *balapan*, Gag. *balaban* ‘yiğit’, Uyg. *balaban* ‘saz’ (KBS: 107).

5. Bayguş: Baykuş

Eski Anadolu Türkçesinde “baykuş” (TSD: 72), Kıpçak Türkçesinde “baykuş” ve “bayguş” (KTS: 25, 26) şekillerinde kullanılan “güçlü, zengin; kutsal” anlamındaki “bay” tamlayanı ile “kuş” tamlananından oluşmuş sıfat tamlaması kuruluşunda bir birleşik kelimedir. Tkm. *bayguş*: “[**baayguş**]:zool.Köplenç harabalykda yaşayan uly tegelek gözli, tokga kelleli, egri çüñkli guş. *Golayjykda bir bayguşuñ, Çakar sesine diñ saldy* (Çary Aşyr, *Ganly Saka*). *Dälige bir gün sygryny bakyp yörkä, bir bayguşa duş gelyär* (“*Türken Halk Ertekiler Ygyndysy*”). *Bayguşuñ rysgaly agzyňa geler* (nakyl)” (HTDS: 117).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *baykuş*, Azb. *bayguş*, Kzk. *baykuş*, Özb. *bâykuş*, Uyg. *baykuş*(KTLS: 56-57).

6. Baz < Far. bāz: Doğan

Tkm. *baz*: “Laçın, şahin, algır” (MD: 409); “[**baaz**] : zool. kön. s.Algyr guş, elguş. *Sizsiñiz Watanyñn algyr bazlary* (N. Pomma, *Saylanan Eserler*).” (HTDS: 118).

Özbekçede kelime, “boz” şeklindedir (TDES: 45).

7. **Bezgek:** Bezbeltek; küçücük su kuşu

Aşırov, bu kuş adını “Bezgek (bezeldek)” şeklinde vermiş ve “1. Bezbeltek. 2. Küçücük su kuşu” diye açıklamıştır (MD: 411). Ancak ulaşılabildiğimiz Türkmen Türkçesi sözlüklerinde ne “bezgek” ne de “bezeldek” kuş adına yer verilmektedir. Bu sözlüklerde geçen “bezbeltek” ise şöyle tanımlanmaktadır: “[bezveltek], *at, haywanat d. Toklutaýlar toparyna degişli arkasy garamtyl-goňur, garnynyň asty ak, ganaty goňras aw guşy. Bezbeltegi dik duran ýerimden urşumy görüp: — Sen mergen bolupsuň! — diýdi* (N. Saryhanow). *Hemme ýerde diýen ýaly küle ganat bezbeltek toparlary uçup-gonyardy* (B. Gurbanow).” (TDS I: 129); “*a. zool. küçük toy kuşu.*” (Tekin *vd.*, 1995: 63) *vb.*

“Bezgek” adı, Türkmencede kullanılan “bezmiş, bıkmış” anlamlarındaki “bezgek” sıfatı ile ilişkili olmalıdır. Buna göre, kelimenin “bez-” kökünden {-GAK} eylemden ad yapma ekiyle türetilmiş olduğu söylenebilir (Hanser, 2003: 160).

8. **Bilbil** < Far. bulbul: Bülbül

Tkm. *bilbil*: “*zool. Özünüň hoş owazly sayraşy bilen tapawutlanyan çal ya-da sary reňkli sayrak guşjagaz. Ak gülleriniň arasynda, Bilbiller her yana towsyar* (Çary Aşyr, *Poemalar*). *Gözel eje penjiräni açyp, gür baglygyň içinde sayrayan bilbilleriniň owazyny diňleyärdi.* (B. Pürliyew, *İlkinji Gün*). **(Bilbil yaly sayramak-** yakymly gürrüň etmek, nabyzly sözlemek, sakynman gelemek. *Bilbil kimin sayrayan dilleriniň bardyr* (Ata Salyh, *Saylanan Eserler*).” (HTDS: 139).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *bülbül*, Azb. *bülbül*; Bşk. *bilbil*, Kzk. *bulbul*; Kırg. *bulbul*, Özb. *bulbul*, Tat. *bilbil*, Uyg. *bulbul* (KTLS: 88-89); Gag. *bülbül* (GTS: 44).

9. **Bürgüt** < Moğ. bürgüd: Tavşancıl, kaya kartalı

Çağatay Türkçesi sahasında görülebilen büyük ve yırtıcı bir kuş adıdır (Toprak, 2013: 118; AL: 145).

Tkm. *bürgüt*: “*zool. Uly we güýçli yyrtjy guş. Yöne garaguşlardabürgütlerdenbaşga bir äçe aýratynlyklar bar* (“*Pioner*” *Jurnaly*).” (HTDS: 173).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Bşk. *börköt*, Kzk. *bürkit*, Kırg. *bürküt*, Özb. *bürgüt*, Tat. *börkit*, Uyg. *bürküt* (KTLS: 446-447). Kelime, “bürgüt kuş” (324/178/6) tamlamasında tamlayan olarak kullanılmıştır.

10. Çarlak: Martı

Kelime, “çar” yansmalı ad kökünden {+lA-} ekiyle ‘bağır-’ anlamındaki “çarla-” (Zülfikar, 1995: 381) eylemi, buradan da {-A)K} eylemden ad yapan ekiyle türemiş bir kuş adı olmalıdır. Tkm. *çarlak*: “a. zool.martı:men ç.guş tutdım ben martı yakaladım.” (TTS: 111).

11. Çekik: Serçeden daha küçük bir kuş

Kâşgarlı, “çekik” için “serçeye benzer alacalı bir kuş ki siyah kayalıklarda bulunur” (DLT IV: 140) der. Kelime, “*çek-ik” kuruluşunda, türemiş yapılı bir ad olmalıdır.

Eski Türkmen metinlerinde “çekik” şekliyle görülen kelime, “*serçeden kiçiräk guşuñ ady*” (GTDS: 175) diye izah edilmiştir. Aynı kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında da “Serçe büyüklüğünde tarla kuşu” (DS III: 1112) anlamıyla yaşamaktadır.

Azmun ise aynı kelimeyi “çêkêyik” olarak okuyup şöyle tanımlamıştır: “çêkêyik” < frs. çekāvek: bir kuş adı” (1978: 880). Günümüz Türkmen Türkçesinde de bu kelime “çekeyik” olarak kullanılmaktadır. Hamzayev, söz konusu kelimeyi şöyle açıklamaktadır: “zool. Geçiguşa meñzeş kiçijik guş.” (HTDS: 215).

12. Dummuy: Kilkuyruk

Aşırov, bu kelimeyi “dummuy (dümmuy)” şeklinde vermiş ve “1. Kıl gibi kuyruk. 2. Kilkuyruk (kuş adı)” (MD: 419) diye açıklamıştır. Ulaşabildiğimiz Türkmen Türkçesi sözlüklerinde bu kelimeye yer verilmemektedir.

13. Durna: Turna

Eski Türkçede “turuñaya” şeklindedir (KBS: 934). Eren’e göre “turna” sözü, bu kuşun çıkardığı sestten gelen yansıma kökenli Türkçe bir kelimedir (TDES: 418).

Tkm. *durna*: “zool. Uzyn ayakly, uzyn boyunly we uzyn çuñkli batgalyk yerlerde yaşayanguş. Gowaçalaryñ uzynja baldaklary goplum durnalaryñ injikleri yaly gyzaryardy, (B. Kerbabayew, Aysoltan). Durna gökde, duzak yerde (Nakyl).” (HTDS: 323).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *turna*, Azb. *durna*, Bşk. *torna*, Kzk. *turna*, Kırg. *turna*, Özb. *turna*, Tat. *torna*, Uyg. *turna* (KTLS: 902-903), Gag. *turna* (GTS: 247).

14. Garaguş: Kartal

Eski Türkçeden beri tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde görülen sıfat tamlaması kuruluşundaki bir addır (Karahan, 2013: 1843). Tkm. *garaguş*: “zool. Laçynlar maşgalasyn-dan bolup, daglyk we çöllük yerlerde yaşayan, et iyyän yyrtyjy we güyçli, çünki egri guş. *Kä yerde*

garaguşlar gaymalaşyady. (B. Kerbabayew, Aygytly Ädim). Sähradaky sürülerimize garaguş çozupdyr (A. Gowşudow, Köpetdagyn Eteginde).” (HTDS: 442).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: “Az. *garaguş*, Gag. *kara kuş*, Tat. *karakoş*, Kum. *karakuş*, Nog. *karakuş*, Kkp. *karakuş*, Özb. *karakuş*, Hak. *harahuş*, Bşk. *karakoş*, Kzk. *kara kuş*, And. *karakuş*, KBlk. *kara kuş* (Hauenschild 2003: 121)” (Karahan, 2013: 1843).

15. Garga: Karga

Dîvânü Lugâti't-Türk'te kayıtlı olan kelime, M. V. Nalbant'a göre {+GA} ekiyle kurulmuş, türemiş yapılmış bir kelimedir (2008: 70). Eski Türkçeden beri tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde /k-/ ve /ğ-/li olarak kullanılmaktadır (KBS: 467).

Tkm. *garga*: “zool. yalpyldawuk gara elekli, gagyldap seslenyän we ala, gara reňkde bolan uly guş. Yyl aşan tohumyň yarysyny gargalar çöpledi (B. Kerbabayew, Aygytly Ädim). Garga garganyň gözünü çokmaz (nakyl). Garga müň gagyrsa-da yaz çykamaz, gaz bi gagyrsa-yaz (nakyl). 2. göç.m. mekir, hilegär. Ay, ol gargadyr, seniň duzagyňa düşmez. Eziz gargadyr (B. Kerbabayew, Aygytly Ädim).” (HTDS: 449).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *karga*, Azb. *garğa*, Bşk. *ala karğa*, Kzk. *karğa*, *kara karğa*, Kırg. *karğa*, Özb. *karğa*, Tat. *ala karğa*, Uyg. *kar(r)ğa* (KTLS: 440-441), Gag. *garga* (GTS: 100).

16. Garıçgay < Moğ. hari-ça-gay, hacir-gay: Aladoğan, atmaca

Biray, kelimeyi şöyle açıklar: “karıçgay: (karçıgay) avcılarının beraberinde götürdükleri el kuşu.” (1992: 233). Karahan, *Codex Cumanicus*'taki “karçığa, karçağa” kelimesini Räsänen'e dayandırarak Moğolca “karčaga”dan getirmiş ve “aladoğan, atmaca” anlamlarını vermiştir. Ayrıca araştırmacı, Doerfer'in bu kelimeyi Türkçe kökenli saydığını ve Eski Türkçe “qartıqa”dan Moğolcaya geçen bir alıntı olarak kabul ettiğini belirtmiştir (2013: 1843).

Tkm. *garçıgay*: “Awa salynyan elguşuň bir görmüşi. Bir toyda şol aty aç garşygay-elguşy bieln hem yaryşdyrdylar (A. Gowşudow, Powestler we Hekayalar). Yene jan gaflat düyşünde, Bir garçygay tora düşdüm. Bir garçygay mähribanyň, Gözümden bigäne boldy (“Görögly” Eposy). Tora düşen aç garçygay bakşlym, Kanda meniň gara gözliim görünmez (“Türkmen Halk Şahyryna döredijiligi”).” (HTDS: 448).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: “Özb. *karçıgay*, YUyg. *karçıgay*, Tat. *karçıga*, Kum. *karçıga*, Kırg. *karçıga*, Kzk. *karşıga*, Kkp. *karşıga*, Nog. *karşıga*, Bşk. *karşıga*, KBlk. *kartçıga*, Alt. *karçaga*, Tuv. *hartıga*, Hak. *hartıga*, Çuv. *hurçka* (Hauenschild 2003: 67, Csáki 2006: 70)” (Karahan, 2013: 1843).

17. Gırgı: Atmaca

Karahanlı Türkçesinde “kırguy” (DLT IV: 318), diğer Orta Türkçe lehçelerinde “kırgıy, kırgu ve kırgı” şekillerinde kullanılmıştır (Karahan, 2013: 1845). Sertkaya’ya göre “kırguy” kelimesi, Çinçeden ve Moğolcadan ödünçlemedir (2009: 20, 25).

Tkm. *gırgı*: “zool. Meleräk reňkli, aw awlayan kiçiräjik yyrtyjy guş. *Ol pahyr edil gyrgy gören yaly, öyden çykyp gitdi (A. Durdyyew, Saylanan Eserler). Gyrgynyň pel-pelläp durşy yadyma düşyär (L. N. Tolstoy, Saylanan Eserler). Gyrgy gören serçä döndi duşmanlar, Goşun batly üstlerine eňende (A. Kekilow, Saylanan Eserler)*” (HTDS: 493).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: “Azb. *gırgı*, TatK. *kırgıy*, Tat. *kıygır*, Bşk. *kıygır*, Kum. *kırgıy*, Kırg. *kırgıy*, Kkp. *kırgıy*, Özb. *kırgıy/kıygır*, YUyg. *kurguy*, Sag. *kırgayak*, Tel. *kırgıy*, Yak. *kırbıy*, Çuv. *hërhi* (TDES 237, Hauenschild 2003: 132, TMEN III: 1461)” (Karahan, 2013: 1845), Gag. *kurkur kuşu* (GTS: 155).

MD’de 2 yerde geçmektedir. Bunlardan birinde kelime “kırgı” (331/182/4), diğerinde “gırgı” (179/91/5) şeklindedir. Biray, “gırgı” kelimesini açıklarken parantez içerisinde bu kelimenin “gırğa” varyantını da göstermiştir (1992: 179).

18. Guba gaz: Kuğu

“Gaz” (kaz) kelimesinin önüne “kızıl ve siyah arası renk” (Azmun, 1978: 901) anlamındaki “guba” sıfatı getirilerek kurulmuş birleşik yapılı bir kelimedir. Azmun, bu kelimeyi “kuğa kâz” şeklinde okumuş ve “kuğu” şeklinde anlamlandırmıştır (1978: 901). Bugün Türkmencede “kuğu” kelimesi “guv” kelimesiyle ifade edilmektedir (TTS: 314).

Bazı Türkmençe sözlüklerde “guba” kelimesi açıklanırken “guba gaz” adı da örnek olarak gösterilmiştir. Örneğin Tkm. *guba gaz*: “[guvo], *syp. 1. Gyzgylt-goňur reňk (düýäniň, gazyň reňki hakynda). Guba düýe. Guba gaz. 2. Adam ady.*” (TDS I: 454); “**guba**: Gyzgylt - gonur renk (düýänyn, gazyn renki hakda). *Köseki düye bilen guba dulyç arkayn gäwüşeşip atyrdylar (Ö. Kerbabayew, Aygytly Ädim). Gäwüşäp oturan guba erkek Gandyma äwmezlik bilen syn etdi (“Pioner” Jurnalı). Dünyäni sil als, guba gazyn döşünden (nakyl).*” (HTDS: 554).

19. Gumrı < Far. qūmrī: Kumru

Tkm. *gumrı*: “zool. Kepderiler maşkalasından bolan kiçirak gonrumtil çalguş. *Bir wagtda bir gumry bir agyjyn üstünde höwürte edinen eken (“Türkmen Ertekileri”). Asla seni görmemişem, dildarym! Gumrumy sen, bilbimi sen, namesen? (“Türkmen*

Halk Şahyrana Döredijiligi” Onyn önki gaçanlary hoşaçylara yal, guş - gumrylara iymit bolyar (B. Kerbabayew, Agytly Adim).” (HTDS: 559-560).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *kumru*, Azb. *gumru*, Bşk. *alatuba*, Kzk. *ormankepteri*, Kırg. *miste*, Özb. *müsiçä*, *kumri*, Tat. *urman kügärçini*, Uyg. *kumri* (KTLS: 514-515), Gag. *meşgeldik* (GTS: 176).

20. Hekik: Beyaz renkli, küçük ötücü bir kuş

Aşırov, kelimeyi “hekek” şeklinde okumuştur (MD: 247). Ataniyazov’a göre “hekek”, kuşun çıkardığı sestten kaynaklı yansıma kökenli bir kelimedir (2004: 194). Tkm. *hekik*: “[**hekiik**]:zool.Çal yelekli uly bomadyk sayrak guş, çij.” (HTDS: 618); “kanarya” (Tekin vd., 1995: 343). Biray ise, kelimeyi “beyaz renkli, küçük ötücü bir kuş” diye açıklar (1992: 354).

21. Karkara: Turnaya benzer kara bir kuş

Aşırov, kelimeyi “Turnaya benzer kara bir kuş”olarak açıklamıştır (MD: 437). Kelime, günümüz Türkmen Türkçesinde de aynı ses yapısı ile kullanılmaktadır.

Tkm. *karkara*: “at. 1. Durna meñzeş, alkymynyň aşagy gara guş. 2. Şol guşuň horazynyň gyz tahýasyna dakylýan owadan ýelegi. *Saz eýleyir karkaraň, seýle çyksaň bezenip, Men tapmadym bahana, birje barmana, dilber* (Mollanepes). *Tawus gerdenlidir, toty dillidir, Başy karkaraly, zülpi tellidir* (Talyby). 3. Gyza dakylýan at.” (TDDS: 14).

22. Käkilik: Keklik

Eski Türkçede “käkilik” şeklindedir (EUTS: 104). Gülensoy ve Nişanyan “keklik”in yansıma kökenli Türkçe bir kelime olduğunu söylerler (KBS: 493). Tkm. *käkilik*: “[kä:kilik], at.1. Kepderiden tokgarak, çalyntykdan owadan reňkli, çüňki gyzyl guş. *Bir käkilik aldyrsa körpe balasyn, Saýraý-saýraý yzlamayan bolarmy?* (Magtymguly). 2. Gyza dakylýan at” (TDDS: 33).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *keklik*, Azb. *käklik*, Bşk. *körtlök*, Kzk. *kekilik*, Kırg. *kekilik*, Özb. *käklik*, Tat. *körtlik*, Uyg. *käklik* (KTLS: 464-465); Gag. *çil* (GTS: 60).

23. Laçın < Toh. laçın: Şahin, doğan

Eski Türkçeden beri “laçın” veya “laçin” ses yapısıyla tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan bir kelimedir (EUTS: 125; Ka.TS:191; KTS: 171; TS IV: 2785; KTLS: 534-535). Sertkaya, kelimenin Toharca kökenli olduğunu söyler (2009: 33).

Tkm. *laçın*: “[**laaçyn**]:1. Aw awlamak üçin saklanylyan yyrtyjy algyr, elguş. *Ol heniz laaçynsalyp, aw awlamagy söyyän örän yaş adam bolupdyr* (SSSR Taryhy). 2. göç m. Samolyot. *Polat laaçyn guşlarymyz, uçyar aylana-aylana*(Nury Annagylyç, Saylanan Eserler). *Million-larça laaçynyň bar, Bulutlarda ganat açan*(G. Seyitliyew, Saylanan Goşgular).” (HTDS: 786).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *lâçın*, Azb. *laçın*, Bşk. *ılasın*, *karsığa*, Kzk. *laşın*, *karşığa*, Kırg. *ılâçın*, Özb. *lâçin*, Tat. *laçın*, *karçığa*, Uyg. *laçın* (KTLS: 534-535).

24. **Musıca** < Far.mūsīcha: Kumru yahut kumru ve üveyk’e benzer bir kuş

Kelimeyi Steingass, Şükûn ve Aşırov şöyle açıklamışlardır: “mūsīcha, Wood-pigeons, ring-doves; a swallow martin; a finch” (ACPED: 1345), “**mūsīce**= Kumru yahut kumru ve üveyk’e benzer bir kuş=mâşīce” (FTL: 1831) ve “**Musıca**-Kuş adı, yabani güvercinin bir türü” (MD: 448).

Bu kelime, ulaşabildiğimiz Türkmen Türkçesi sözlüklerinde yer almamaktadır.

25. **Sandıvaç**: Bülbül

Kelime, *Kutadgu Bilig*’de “sandıvaç” şekliyle ve “bülbül” anlamıyla kullanılmıştır (Arat, 1979: 382). Clauson ve Sertkaya “sandıvaç”ı Soğda “zntw’çh”la ilişkilendirirken Eren bu kelimenin Türkçe kökenli olduğunu söylemektedir (Aydemir, 2013: 285). Tkm. *sandıvaç*: “1. k.d. Bilbil. *Sebze içre sandywaç, Ýüz dilde kylyp äheň* (Magtymguly). 2. *gepl.d.* İçine suw guýlup çalynýan, üfleseň guş saýraýan äheňde ses çykarýan, guş görnüşindäki oýunjak.” (TDDS: 239).

Derleme Sözlüğü’nde de “sandıvaç” veya “sandıgaç” kelimesinin “bülbül” anlamında olduğu belirtilmiş ve “Sandıvaç ötüyor. (*Seferihisar-İz.)” örneği verilmiştir (DS X: 3536).

Bugünkü Türkmen Türkçesi’nde bu kelime yerine “bilbil” kelimesi kullanılmaktadır (KTLS: 89).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde kelime şu şekildedir: Trk. *bülbül*, Azb. *bülbül*, Bşk. *handuğas*, *bilbil*, Kzk. *bulbul*, *sandıgaç*, Kırg. *bulbul*, Özb. *bulbul*, Tat. *sandıgaç*, *bilbil*, Uyg. *bulbul* (KTLS: 88-89), Gag. *bülbül* (GTS: 44).

26. **Serçe**: Serçe

Kâşgarlı’ya göre, Oğuzlar kelimeyi “seçe” şeklinde kullanırlar (DLT IV: 502). Doerfer ise, kelimenin Eski Türkçede “serçe” şeklinde olduğunu ve bu münasebetle Orta Türkçede “seçe”yi “serçe” diye okumak gerektiğini söyler. Doerfer’e göre bu kelime, esasen Farsçadaki

'sığırıcık' olarak kullanılan 'sār' adına dayanan bir halk etimolojisidir (TDES: 362). Eski Anadolu Türkçesinde "serçe" şeklinde olan kelime, tarihî Kıpçak Türkçesinde "serçe, çerçe, serşe, sirçe, sirşe, şerşe ve şirşi; çıpçuk; çapçık" adlarıyla karşılanmaktadır (TSD: 474; KTS: 232; Hauenschild, 2003: 178-179).

Clauson, "seçe"nin '(yerden tohum vb.) seçen (kuş)' anlamına geldiğini ve çağdaş Oğuz diyalektlerinde kullanılan "serçe" şeklinde, /r/ ünsüzünün türemiş olabileceğini söylemektedir. Araştırmacıya göre, bu kuş adı bir ihtimal "seç-" köküne dayanmaktadır (EDPT: 795a). Tkm. *serçe*: "zool. Çal yelekli küçük guş, çymçyk. *Sakçylar üzime çozyan serçeleri sarlary sapanlayardylar* (A. Gowşudow, *Köpetdagyn Eteginde Serçeden gorkan dary ekmez* (nakyl) *Serçe semrâp batman çykmaz* (nakyl)." (HTDS: 1107).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *serçe*, Azb. *sârçä*, Bşk. *turğay*, *sıpsık*, *säpsik*, Kzk. *torğay*, Kırg. *tarançı*, Özb. *çümçuk*, Tat. *çıpçık*, Uyg. *kuşkaç* (KTLS: 762-763).

27. Sona < Moğ. sona/sono: Yaban ördeği, suna

Kelime, Moğolca asıllı "erkek ördek" anlamındaki "sona/sono"dan gelmektedir (KTLS: 815; Özönder, 1996: 61). Tkm. *sona*: "1. Mäkiyan ördek. *Yaşylbaş sonalar, gazlar garkyldar, Haly harap düşer, köli bolmasa* (Magtymguly). 2. *göç.m.*Aýal-gyzlara yüzlenilip aýdylyan hoşamaý söz. 3. Gyza dakylýan at" (TDDS: 273).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *sunâ*, SUyg. *sona*, Azb. *sona*, Krm. *sona*, Kzk. *sona*, Kırg. *sono*, Kūr. *sūna*, Bşk. *huna* (KBS: 815).

MD'de geçtiği yerlerden ikisinde (B37/79, I12/282) "sona" kelimesi, "yaşılbaş" sıfatıyla birlikte kullanılmıştır.

28. Şabaz (Şahbaz) < Far. shāh-bāz: Bir cins iri ve beyaz doğan

Tkm. *şabaz*: "1. Laçyn, algyr. 2. *göç.m.* Batyr, edermen, gerçek, mert. *Yigitler içinde iki şabazym, Biri Hasan erdi, biri Öwezim* ("Görögly")." (TDDS: 314).

29. Şunkar: Akdoğan, sungur, doğan

Caferoğlu, tarihî Uygur Türkçesinde aynı ses yapısıyla kullanılan kelimeyi "atmaca, çakır kuşu" şeklinde açıklamıştır (EUTS: 218). "*şınkur*, erken dönemde ilk hecesi sı > şî (şınkor) olarak Moğolcaya alıntılanmıştır (EDPT 838a)" (Karahan, 2013: 1845). Buna göre, Moğolcadan da tekrar Türkçeye /ş-/li şekliyle tekrar ödünçlendiği açıktır. Kelime, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülmektedir (TSS: 516).

Tkm. *şuñkar*: “Gyrgylar otryadyndan bolan aw awlayan yyrtýjy guş. *Albay bulap çagyrsam şuñkarym sen gola gel* («Türkmen Halk Şahyrana Döredijiligi».)” (HTDS: 1194).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: “Kkp. *suñkar*, Krg. *şumkar*, *şunkar*, Kzk. *suñkar*, Özb. *şuñkar*, Alt. *soñkor*, Uyg. *şoñkar* (Hauenschild 2003: 191-192)” (Karahana, 2013: 1846).

30. **Tarlañ ~ tarlan** < Moğ. tar-lan: Doğana benzer bir kuş

Moğolca kökenlidir (KBS: 862). Tkm. *tarlay*: “Laçyna meñzeş elguş. *Tarlañ kimin dalmany, aky, huşum alyp sen, Her kim görse jemalyñ, jany, ot salyp sen* (Mollanepes).” (TDDS: 353), “Laçyna meñzeş elguş. *Ol hyaly tarlañ yaly, Göklerde perwaz uryar* (R. Seyidow, *Bagtlylar*).”(HTDS: 1213).

MD’de kelime 1 yerde (M19/348) “tarlan”, diğer yerde (G73/240) “tarlañ” şeklinde okunmuştur.

31. **Torgay**: Serçegillerden bir kuş, çayır kuşu

“Eski kaynaklarda *torgay* (ve *torgay*) olarak geçer” (TDES: 416). Gülensoy’a göre “***toriğ** ‘doru’+a(+y) [/y/ sonradan türemiştir.]” (KBS: 934). Kelime, *göçüşme* hadisesi sonucu “torgay ~ turgay” şekline dönüşmüştür. Bazı Orta Türkçe lehçelerinde kelime “turgay” biçimindedir (YTS: 213; Ergin, 1991: 296; AL: 1970; KTS: 284). Tkm. *torgay*: “Serçeler otryadyndan bolan, çyrlaga meñzeş, üpüklije sayrayan guş. *Boz meydanda torgaylar jyz-jyz edip sayraşyar*. (Ata Köpek Mergen, *Saylanan Eserler*). *Onuñ göwnüne bolmasa, torgaylar-da sazyñ sesi bilen sayrayan yaly duyulyardy* («Sowet Edebiyatı» jurnaly)” (HTDS: 1248).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *toygay* (Tü.S: 2376), “Kzk. *torgay*: *boz toygay* ‘çayır kuşu’, *kara toygay* ‘sığircık’, KKlp. *torgay* ‘çayır kuşu’. Kara Kalpaklar *boz toygay* adını da kullanırlar. Sığircığa da *kara toygay* adını verirler. Krg. *torgoy* ‘çayır kuşu’, TatK. *turgay*: *saban turgayı* ‘çayır kuşu’, *kara turgay* ‘sığircık’, Bşk. *turgay* ‘serçe’, *basıu turgayı* ‘çayır kuşu’, Çuv. *täri* ‘çayır kuşu’” (TDES: 416).

32. **Toti** < Far. tütī: Dudu, papağan

Tkm. *toti*: “Açyk ala-mula yelekli, tropik yurtlarda yaşayan tokay guşy.” (HTDS: 1249).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *dudu*, Trk. *papağan*, Azb. *tutuguşu*, Bşk. *tutygoş*, Kzk. *toti*, Kırg. *totu kuş*, Özb. *totikuş*, Tat. *tuty koş*, Uyg. *toti kuş* (KTLS: 690-691), Gag. *papagal* (GTS: 191).

MD’de 2 yerde (B18/66, C9/294) kelime, “toti guş” şeklinde geçmektedir.

33. Tugun: Doğan

Tarihî Uygur Türkçesinde “toğan”, Çağatay Türkçesinde “toğan, toğan” şekillerinde kullanılan kelime, “toğ-an” kuruluşundadır (KBS: 292). Eski Türkmen metinlerinde “doğan” şekliyle görülür (GTDS: 216); ancak ne “doğan” ne “tugun” şekilleri günümüz Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. Ancak Hamzayev’in sözlüğünde sıfat tamlaması kuruluşunda bir “alatogan [aalatogan]” adı yer almaktadır. Bu kuş adı, ilgili sözlükte şöyle açıklanmıştır:

zool. Torgay ululygyndaky garala guş. Näme üçin bu alatogan, zyablik, snegir bolman, hut jikjikimiş (M. Gorkiy, Eserler). Kesellerden başga yüpek gurçuklaryna serçe, goyunguş, geçiguş, alatogan, her hili arylar, çyrlawuklar, çal alaka yaly gemrijiler uly zyyan berip biler (W. Z. Rayenko, Yüpekçilik Boyunça Öñde Baryjy Tejribe). (HTDS: 39).

Aşırov da kelimeyi “**Tugun (dogan)-Şahin**” (MD: 472) diye tanımlamıştır.

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *doğan*, Azb. *tarlan*, *gızılguş*, Bşk. *toyğon*, *ulasın*, *doğan*, *toğan*, Kzk. *tuyğın*, Kırg. *şumkar*, Özb. *lâçin*, Tat. *laçın*, *toyğon*, Tkm. *lâçın*, *elğuş*, Uyg. *laçın*, *şunkar* (KTLS: 180-181), Gag. *duan* (GTS: 83).

Kelime, MD’de geçtiği yerlerden birinde (M19/348) “tugun guş” tamlaması içerisinde tamlayan görevindedir. Biray, kelimeyi “tugun” şeklinde okumakla birlikte anlamlandırırken parantez içerisinde “tugan”ı da vermiştir (1992: 169).

34. Ütelgi < Moğ. itelgü: Ak doğan

“Ütelgi”, bazı kaynaklarda verilen “italgu/âilalgu/itelgü” kelimeleriyle ilgili olmalıdır (KİDTMÇS: 23; MTS: 667; Toprak, 2013: 119-120). Bu kaynaklarda söz konusu adın kökeni Mançuca “itulhen” (KİDTMÇS: 23) ve Moğolca “itelgü” (MTS: 667; Toprak, 2013: 119) ile ilişkilendirilmiştir.

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Kzk. *itelgi*, Kırg. *itelgi* (TDES: 428). Divanda 2 yerde geçer. Biray, bu iki yerdeki “ütelgi” kelimesinin açıklamasını “gece uçan yırtıcı kuş” ve “yırtıcı hayvanşeklinde yapmıştır (1992: 258, 353). Tkm. *ütelgi*: “Gyrge meñzeş gije uçyan yyrtjy guş” (HTDS: 1300); “Gece uçan yırtıcı kuş, yarasa.” (MD: 473).

35. Yarasa: Yarasa

Karahanlı Türkçesinde “yarasa” (DLT IV: 750), Kıpçak Türkçesinde “yarasa, yarsa, yarı kanat, yar kanat” (KTS: 311, 312, 313) ve Eski Anadolu Türkçesinde “yarasa” (TSD: 661) şekillerindedir. Kâşgarlı’ya göre kelimenin Çiğilce’deki karşılığı ise “aya yersgü” (DLT IV:

54)dür. Gülensoy, kelimenin “*yarı ‘deri’+sa” kuruluşunda olduğunu söylemektedir (KBS: 1071-1072; ayrıca bk. EDPT: 972a; Hauenschild, 2003: 239-240).

Tkm. *yarganat*: “[**yargaanat**]:zool. Garaňky gatyşandan soň uçyan kör syçan. *Goy, müňläp yarganat köp bolsuň!* (M. İbrahimow, *Ol Gün Geler*).” (HTDS: 1349). Türkmencedeki bu kelimenin etimolojisini Ataniyazov şöyle açıklamaktadır: “**Ýarganat** [ýarga:nat]- Ganatlary ýukajyk deriden bolup, gije uçyan süydendiriji syçanyň bu ady “deri”, “eýlenmedik deri” manysyndaky ýary we ganat sözlerinden ybaratdyr.” (TDSS: 441).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Trk. *yarasa*, azb. *yarasa*, Bşk. *yarğanat*, Kzk. *jarğanat*, Krg. *carğanat*, Özb. *körşäpäläk*, Tat. *yarkanat*, Uyg. *şäpirän* (KTLS: 968-969), Gag. *yarasa* (GTS: 258).

36. Yelbe: Deniz kuşu

Aşırov ve Biray, kelimeyi “deniz kuşu” diye açıklar (MD: 477; Biray, 1992: 354). Türkmen Türkçesi söz varlığında pek kullanılmayan, arkaik hâle gelmiş bir sözdür. Kıyasova vd. kelimeyi şöyle açıklar: “*haywanat d.* Guş ady. *Ýedi diýdim —yelbe, sekiz diýdim —serçe* (Sanawaçdan).” (TDDS: 480).

Bu kelime, Türkiye Türkçesindeki “yelve” ‘florya’ kelimesiyle ilişkili olmalıdır (Tü.S: 2568).

37. Zag < Far. zāgh: Karga

Tkm. *zag*: “Gara garga. *Deň görmezler bilbil bilen zaglary, Ýşkyň yüregime saldy daglary* (Mollamurt, *Saylanan Eserler*). *Sayraşyar bilbili, kowuldy zaglar, Gezmäge sapaly gzykly çaglar* (N. Pomma, *Saylanan Eserler*).” (HTDS: 1430).

Bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kelime şu şekildedir: Sart. *zağ*, Özb. *zâğ* (TDES: 465).

Mahtumkulu'nun dilindeki kuş adlarının kökeni, sayısı ve kullanım sıklıkları şöyledir:

Tablo 1: Mahtumkulu'nun Dilinde Kuş Adlarının Kökeni, Sayısı ve Kullanım Sıklığı

Kuş Adı	Kökeni	Sayısı	Kullanım Sıklığı
Ala Garga	Türkçe	1	1
Algır	Türkçe	1	1
Bahrı-baz	Farsça	2	2
Balaman	Türkçe	1	1
Bayguş	Türkçe	4	4
Baz	Farsça	4	4
Bezgek	Türkçe	1	1
Bilbil	Farsça	82	101
Bürgüt	Moğolca	3	3
Çarlak	Türkçe	1	1
Çekik	Türkçe	1	1
Dummuy	Türkçe	1	1

Durna	Türkçe	2	2
Garaguş	Türkçe	3	3
Garga	Türkçe	9	10
Garıçgay	Moğolca	3	3
Gırgı	Türkçe	9	10
Guba Gaz	Türkçe	3	3
Gumrı	Farsça	3	3
Hekik	Türkçe	1	1
Karkara	Türkçe	1	1
Käkilik	Türkçe	4	4
Laçın	Toharca	12	18
Musıca	Farsça	1	1
Sandıvaç	Türkçe	1	1
Serçe	Türkçe	1	1
Sona	Moğolca	6	6
Şabaz (Şahbaz)	Farsça	1	1
Şunkar	Türkçe	3	3
Tarlañ ~ Tarlan	Moğolca	2	2
Torgay	Türkçe	2	2
Totı	Farsça	7	7
Tugun	Türkçe	4	4
Ütelgi	Moğolca	3	3
Yarasa	Türkçe	1	1
Yelbe	Türkçe	1	1
Zag	Farsça	8	8

Sonuç

Yukarıdaki tabloya göre, Mahtumkulu'nun dilindeki kuş adları içerisinde en çok kullanılan, 82 yerde 101 defa geçen “bilbil” (bülbul) adıdır. Bu, Mahtumkulu'nun millî, dinî, ahlaki ve mahallî konular yanında aşk konusuna da bir hayli önem verdiğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekici bir durumdur. Zira bilindiği üzere, klasik edebiyatta bülbul âşığı, gül ise maşuku simgeler ve bülbul sürekli gül ile anılır. Bununla birlikte, şairin dilinde en fazla söyleneni, ötücü kuş adları yerine toplamı 24 adet olan avcı veya yırtıcı kuş adlarıdır: *ala garga, algır, bahrı-baz, balaman, bayguş, baz, bezgek, bürgüt, çarlak, durna, garaguş, garga, garıçgay, gırgı, karkara, laçın, şabaz (şahbaz), şunkar, tarlañ ~ tarlan, tugun, ütelgi, yarasa, yelbe* ve *zag*. Bu veriler ise, şairin yaşadığı coğrafyanın bir hayli çetin ve zor bir coğrafya olduğunu göstermektedir.

Mahtumkulu'nun dilindeki “kuş adları”nın çoğu (23), köken itibarıyla Türkçe kökenlidir. Bu kuş adları şunlardır: *ala garga, algır, balaman, bayguş, bezgek, çarlak, çekik, dummuy, durna, garaguş, garga, gırgı, guba gaz, hekik, karkara, käkilik, sandıvaç, serçe, şunkar, torgay, tugun, yarasa, yelbe*. Geri kalan diğer kuş adları ise, çevredeki dillerden alıntıdır. Bu kelimeler de şunlardır; Farsça alıntılar (8): *bahrı-baz, baz, bilbil, gumrı, musıca, şabaz (şahbaz), totı, zag*. Moğolca alıntılar (5): *bürgüt, garıçgay, sona, tarlañ ~ tarlan, ütelgi*. Toharca alıntı (1): *laçın*.

İncelediğimiz kuş adlarından bazıları, ulaşabildiğimiz ansiklopedik olmayan genel Türkmen Türkçesi sözlüklerine göre, bugünkü Türkmen Türkçesi yazı dilinde yaşamamaktadır.

Bu kuş adları şunlardır: *ala garga, balaman, bezgek, çekik, dummuy, guba gaz, musıca, tugun, yarasa*. Bu kuş adlarından “bezgek” ve “çekik” kelimeleri yerine Türkmen Türkçesi sözlüklerinde “bezbeltek” ve “çekeyik” kelimeleri kullanılmaktadır.

Mahtumkulu'nun dilindeki kimi kuş adları, Türkmen Türkçesi haricindeki diğer Oğuz grubu Türk yazı dillerinde de ya aynen ya da ufak tefek ses farklılıkları ile yaşamaktadır. Bu kuş adları şunlardır: *ala garga* (:Trk. *ala karga*), *balaman* (: Trk. *balaban*), *bayguş* (: Trk. *baykuş*, Azb. *bayguş*), *bilbil* (: Trk. *bülbül*, Azb. *bülbül*), *durna* (: Trk.*turna*, Azb. *durna*), *garaguş* (: Azb. *garaguş*, Gag. *kara kuş*), *garga* (: Trk. *karga*, Azb. *garga*, Gag. *garga*), *gırgı* (: Azb. *gırgı*, Gag. *kurkur kuşu*), *gumrı* (: Trk. *kumru*, Azb. *gumru*), *käkilik* (: Trk. *keklik*, Azb. *käklik*), *laçın* (: Trk. *lâçın*, Azb. *laçın*), *serçe* (: Trk. *serçe*, Azb. *särçä*), *sona* (: Trk. *sona*, Azb. *sona*), *totı* (: Trk. *dudu*), *tugun* (: Trk. *doğan*, Gag. *duan*), *yarasa* (: Trk *yarasa*, Azb. *yarasa*, Gag. *yarasa*), *yelbe* (: Trk. *yelve*).

Kısaltmalar

Alt.	Altay Türkçesi.
Ar.	Arapça.
Azb.	Azerbaycan Türkçesi.
bk.	Bakınız.
Bşk.	Başkurt Türkçesi.
C	Cilt
çev.	Çeviren.
Çuv.	Çuvaş Türkçesi.
ed.	Editör
Far.	Farsça.
Gag.	Gagavuz Türkçesi.
Hak.	Hakas Türkçesi.
haz.	Hazırlayan.
KBlk.	Karaçay-Balkar Türkçesi.
Kırg.	Kırgız Türkçesi.
Kkp.	Karakalpak Türkçesi.
Kum.	Kumuk Türkçesi.
Kzk.	Kazak Türkçesi.
M.E.B.	Millî Eğitim Bakanlığı.
Moğ.	Moğolca.
Nog.	Nogay Türkçesi.

Özb.	Özbek Türkçesi.
p.	Page (Sayfa).
S	Sayı.
s.	Sayfa.
Sag.	Sagay Ağzı.
Sart.	Sartça.
SUyg.	Sarı Uygur Türkçesi.
Tat.	Tatar Türkçesi.
Tel.	Teleüt Ağzı.
TatK.	Tatar (Kırım) Türkçesi.
TDK	Türk Dil Kurumu.
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
Tkm.	Türkmen Türkçesi.
Toh.	Toharca.
Trk.	Türkiye Türkçesi.
Tuv.	Tuva Türkçesi.
Uyg. ~ YUyg.	Uygur Türkçesi ~Yeni Uygur Türkçesi.
vb. / vd.	Ve benzeri, ve diğerleri.
Yak.	Yakut Türkçesi.
Yay.	Yayını, yayınları.

Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları

- ABİK, A. D. (2009). Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları. *Cem Dilçin Armağanı I, Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33(1), 1.
- ACPED:** STEINGASS, F. (1975). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut.
- AL:** ATALAY, B. (1970). *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks*. (haz. K. Eraslan- O. F. Sertkaya - N. Yüce). İstanbul: TKAE Yay.
- AŞIROV, A. (2014). *Mahtumkulu Bütün Eserleri, C I-II*. (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: A. Güzel vd.). Ankara.
- AYDEMİR, A. (2013). Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati’t-Türk’te Kuşlar. *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS International Journal of Social Science*, 6(1), 271-279.
- AZMUN, Y. (1978). *Mahtumkulu Divanının Dil Hususiyetleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü.
- BİRAY, H. (1992). *Mahtumkulu Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- BİRAY, H. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK Yay.

- CANKURT, H. (2013). Mahtumkulu Firâki'nin Şiirlerinde Muhteva. *Turkish Studies*, 8(9), 911-951.
- DLT:** ATALAY, B. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*. Ankara: TDK Yay.
- DS:** (1968, 1978). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C III, X*. Ankara: TDK Yay.
- ECKMANN, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis*. (Yayımlayanlar: S. Tezcan-H. Zülfikar; Dizin-Sözlük: A. Ata). Ankara: TDK Yay.
- EDPT:** CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- ERGİN, M. (1991). *Dede Korkut Kitabı II*. Ankara: TDK Yay.
- EUTS:** CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- FTL:** ŞÜKÛN, Z. (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya, C I-II-III*. İstanbul: MEB Yay.
- GABAIN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. M. Akalın). Ankara: TDK Yay.
- GTDS:** AŞIROV, A. ve GELDİYEYEV, R. (2013). *Gadımı Türkmen Diliniñ Sözlüğü I*. Aşgabat.
- GTS:** GAYDARCI G. A. vd. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Rusçadan Aktaranlar: İ. Kaynak, A. M. Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- HANSER, O. (2003). *Türkmençe Elkitabı*. (çev. Z. K. Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17.
- HAUENSCHILD, I. (2003). *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- HTDS:** HAMZAYEV, M. Ya. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*. Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilimi İnstitutu.
- KARA, M. (1998). Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 131-135.
- KARAHAN, A. (2013). Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları. *Turkish Studies*, 8(1), 1839-1865.
- Ka.TS:** ÜŞENMEZ, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- KBS:** GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C I-II*. Ankara: TDK Yay.
- KİDTMÇS:** ROSS, E. D. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*. (çev. E. G. Naskali). Ankara: TDK Yay.
- KTLS:** ERCİLASUN, A. B. vd. (1991, 1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, C I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- KTS:** TOPARLI, R. vd. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- KUTLU, H. İ. (2017). Türkmen Şair Mahtumkulu; Hayatı, Edebi Kişiliği, Hakkındaki Bilimsel Çalışmalar ve Şiirlerinden Örnekler. Erişim Tarihi: 15. 05. 2017.
http://www.academia.edu/2222596/T%C3%BCrkmen_%C5%9Eair_Mahtum_kulu_Hayat%C4%B1_Edebi_Ki%C5%9Fili%C4%9Fi_Hakk%C4%B1ndaki_Bilimsel_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar_Ve_%C5%9Eiirlerinden_%C3%9Erneklerpdf
- MD:** AŞIROV, A. (2014). *Mahtumkulu Firaki Latin Harfleriyle*. (Türkçe metne ve Türkçe yazıya hazırlayan: B. Sarıyev). Ankara-Aşgabat.

- MTS:** LESSING, D. F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük, C I-II*. (çev. G. Karaağaç). Ankara: TDK Yay.
- NALBANT, M. V. (2008). *Divanü Luğati't-Türk Grameri-I İsim*. İstanbul: Bilgeoğuz Yay.
- NASKALİ, E. G. ve ŞEKER, A. (2017). *Kuş Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- OTAL:** DEVELLİOĞLU, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- ÖZATALAY, G. Z. (2017). Türk Atasözlerinde Kuşlar. *Kuş Kitabı*. (ed. E. G. Naskali-A. Şeker). İstanbul: Kitabevi Yay. 293-315.
- ÖZÖNDER, S. B. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî, Muḥâkemetü'l-Luğateyn*. Ankara: TDK Yay.
- REDHOUSE, S. J. W. (1996). *A Turkish And English Lexicon*. Beirut.
- SERTKAYA, O. F. (2009). Dîvânü Lûgati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 5, 9-38.
- TDDS:** KIYASOVA, A. ve GELDİMİRADOV, H. D. (2015). *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü, C I-II*. Aşgabat.
- TDES:** EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- TDS I:** (2010). *Türkmen Diliniñ Sözlüğü I*. Aşgabat: Türkmenistanıñ Ilımlar Akademiyası Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı.
- TDSS:** ATANIYAZOV, S. (2004). *Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü*. Aşgabat.
- TOPRAK, F. (2013). Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar. *Turkish Studies*, 8(9), 105-124.
- Tü.S:** (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- TS:** (2009). *Tarama Sözlüğü, C I-VI*. Ankara: TDK Yay.
- TSD:** PAÇACIOĞLU, B. (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, C I-II*. Ankara.
- TTS:** TEKİN, Talat vd. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg.
- YTS:** (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- ZÜLFİKAR, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: TDK Yay.